

ANDREAS BLANK

Mary Astell a hízelgésről és önértékelésről*

I.

Mary Astellnek 1694 és 1700 között született esszéiben nem átfogó és összefüggő formában, inkább szórványosan elejtett megjegyzések laza szövődékén keresztül bomlanak ki a hízelgésről alkotott gondolatai. Mivel a nemek közötti viszonyok írásainak állandó témáját képezik,¹ csöppet sem meglepő, hogy a hízelgésről alkotott nézeteinek többségét a nemi szerepek szerkezetén keresztül vizsgálja. Ugyanakkor annál meglepőbb, hogy míg Astellnek a férfidominancia változatairól szóló elképzelései az értelmezők körében komoly érdeklődésre tartanak számot, addig azok az elemzései, amelyek a férfiak hízelgésének a női nemi szerepekre gyakorolt hatásait illetik, nem kapták meg eddig a nekik járó figyelmet.²

Ahhoz, hogy megértsük, hogy Astell hízelgéssel kapcsolatos megjegyzései – túl a történeti szempontokon – miért is érdemelnek figyelmet, hasznos kiindulópontként szolgál a hízelgéssel kapcsolatos vétkeknek az a talán legsokrétűbb kortárs elemzése, amelyet Yuval Eylon és David Heyd dolgoztak ki. Eylon és Heyd érvelése szerint a megtévesztés más eseteinél az a tény teszi érdekesebbé a hízelgést, hogy szorosan kapcsolódik a jellemhibákhoz mind a hízelgő, mind a hízelgés címzettje esetében. Állításuk szerint különösen közeli kapcsolatban áll az önbecsapás és a sérült önbecsülés jelenségeivel.³ Arisztotelész gondolataira támaszkodva (*Nikomakhoszi etika*, II08a, 27–29) Eylon és Heyd a hízelgés két fajtája között tesz különbséget: az alázatoskodó és a manipulatív hízelgés között. Ahogy írják, az alázatoskodó hízelgés „kísérlet valamilyen személyes viszony kialakítására, annak érdekében, hogy legalább részben túllépjünk a hierarchikus különbségen [...]”. Ez részben őszinte, és nem törekszik anyagi haszonra, csupán személyes figyelemre és egymás kölcsönös

* A tanulmány eredeti megjelenése: Andreas BLANK: „Mary Astell on Flattery and Self-Esteem”. *The Monist*, 2015, 98, 53–63. doi: 10.1093/monist/onu007

¹ Astell gondolkodásának áttekintéséhez lásd: Ruth PERRY: *The Celebrated Mary Astell: An Early English Feminist*, Chicago and London, University of Chicago Press, 1986; Jacqueline BROAD: *Women Philosophers of the Seventeenth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, 90–113; Jane DURAN: *Eight Women Philosophers: Theory, Politics, and Feminism*, Urbana and Chicago, University of Illinois Press, 2006, 77–105.

² Ez igaz arra a két átfogó tanulmányra is, amely a férfidominancia fogalmát tárgyalja Astell gondolkodásában: Penny E. WEISS: „Mary Astell: Including Women’s Voices in Political Theory”. *Hypatia*, XIX, 2004/3. 63–84; Patricia SPRINGBORG: *Mary Astell: Theorist of Freedom from Domination*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.

³ Yuval EYLON – David HEYD: „Flattery”. *Philosophy and Phenomenological Research*, LXXVII, 2008/3. 685–704.

elismerésére.⁴ Ennek példaszerű esete a boldogtalan szerelmes hízeltése. Ezzel szemben a manipulatív hízeltés esetén a hízeltő „hűvös szándék szerint cselekszik, célja valamilyen sajátos előny vagy személyes haszon elérése, amely annak a viselkedésnek lenne a pozitív következménye, amelyet az, aki a dicséretet kapja, a hízeltő irányába (feltehetőleg) gyakorolna.”⁵ Ennek a tipikus esete a politikai hízeltése.

Eylon és Heyd szerint a kétfajta hízeltés közös elemét Platón azonosítja: „Platón azért nézi le a hízeltést, mert hamis, azaz élösködik az igazságon [...]. A valóság látszatával bír, holott illuzórikus. A hízeltés címzettjének öröme, nem pedig jósa- ga képezi az alapját.”⁶ Eylon és Heyd elbeszélésében egy dicsérő megnyilatkozás kétféleképp élösködhet az igazságon: (1) az, akinek a megnyilatkozás valamilyen minőséget tulajdonít, azt hamisan vagy túlzó módon értékeli; (2) a megnyilatkozás igaz, de akit érint, helytelen kontextusban értékeli. Sőt, Eylon és Heyd megjegyzi, hogy a manipulatív hízeltés sikerének „feltételét képezi, hogy az, akinek hízelegnek, legalább (részben) ne vegyen tudomást annak manipulatív természetéről.”⁷ Ez váltja ki a címzett oldalán az önbecsapást: a hízeltés természetével kapcsolatos tudatlanságnak köszönhetően rosszul értelmezi a hízeltő magatartását, amely végül örömét is okozza. De a hízeltő is becsapja magát, mivel éppen a hízeltés aktusa jelzi az önbecsülés hiányát. Az önbecsülés hiánya talán az alázkodó hízeltő esetében a legnyilvánvalóbb, aki megvetés és sajnálat tárgya.⁸ De Eylon és Heyd azt is világossá teszik, hogy a manipulatív hízeltőből ugyanúgy hiányzik az önbecsülés. „Platón fogalmazza meg azt a vádat, hogy a hízeltő téved mind a keresett dolog (öröm, materiális javak) értékével, mind a fizetett árral („hamis” személyközi viszonyok az őszinték helyett) kapcsolatban.”⁹

Nem kétséges, hogy Eylon és Heyd hízeltésről szóló elemzése magával ragadó, és számos olyan aspektust tartalmaz, amelyet nem találunk meg Astellnél. Ez különösen az alázkodó hízeltés elemzésére áll, amelyet Astell egyáltalán nem érzékel problémaként. Mindemellett ami a manipulatív hízeltést illeti, mégis van Astell elemzésében két olyan aspektus, amely jelentősen túlmutat a két szerző meglátásain (még ha Astell nem is használja a „manipulatív” kifejezést). Az első szempont a férfi hízeltése és a nő önértékelése közötti kapcsolatra vonatkozik. Eylon és Heyd csupán futólag érinti az önértékelés kérdését, amikor az önbecsülés és az önértékelés közötti viszonyt vizsgálják az alázkodó hízeltés esetében.¹⁰ A hétköznapi nyelvben talán nincs éles különbség az önbecsülés és az önértékelés fogalmai között. Mégis, két világosan elkülöníthető fogalomról van itt szó. Egy mára már

⁴ Uo. 689.

⁵ Uo. 689.

⁶ Uo. 691; lásd PLATÓN: *Gorgiász*, 463b–465b. Ahogy Eylon és Heyd megjegyzi, Arisztotelész követi Platón, amikor a barátság és hízeltés közötti különbséget az igazság és az öröm közötti különbségben alapozza meg. Lásd: *Nikomakhoszi etika*, 1173b.

⁷ EYLON – HEYD: i. m. 691.

⁸ Uo. 690, 695.

⁹ Uo. 697.

¹⁰ Uo. 689, 9. lábjegyzet.

klasszikussá vált cikkében David Sachs a következő megkülönböztetést javasolja: az önértékelést értjük úgy, mint az ember saját kvalitásainak kiértékelését, míg az önbecsülést olyan emberi magatartásnak, amely igényt tart kívánságaink és nekünk járó jussunk és jogaink tiszteletére.¹¹ Sachs nézete szerint az ilyen viselkedés logikailag független az önértékeléstől. Állítása szerint elképzelhető, hogy még a saját értékeikről szélsőségesen rossz véleménnyel bíró emberek is készek megvédeni jussukat és kívánságaikat.¹² Sőt, véleménye szerint az ember önértékelésének sem a csökkenése, sem a növekedése nem képez semmilyen alapot vagy indokot arra, hogy az illető kevesebb vagy több önbecsüléssel rendelkezzen.¹³ Astell meglehetősen sokat használja az önértékelés fogalmát a sachi értelemben, és bár az önbecsülés kifejezés nem fordul nála elő, világosan utal a fogalomra, annak megint csak sachi értelmében, amikor azt nézi meg, hogy az önértékelés hogyan kapcsolódik a személyes érdekek kielégítéséhez. Ez az egyik olyan mozzanat, ahol Astell túllép Eylonon és Heyden: nemcsak az önbecsüléssel, de az önértékeléssel kapcsolatos megfontolások is szerepet kapnak nála a hiúságról szóló elemzésében. És ahogy rövidesen látni fogjuk, mindezt úgy teszi, hogy eközben megvilágítja Sachsnak azokat az elemzéseit, amelyek az önbecsülés és az önértékelés közötti viszonyról szólnak.

Astell elemzésének másik szempontja, amely a manipulatív hízélgés kapcsán túlmutat Eylon és Heyd álláspontján, a hierarchikus viszony kérdésére vonatkozik. Nézzük ehhez Eylon és Heyd következő állítását:

A hízélgés tipikusan egyirányú, mint azok a hierarchikus viszonyok, amelyekről függ. Így bár az uralkodók, főnökök és tanárok dicsérhetik alattvalóikat, beosztottjaikat vagy hallgatóikat, mégsem állíthatjuk azt józanul, hogy hízélgésnek nekik [...]. [A] hízélgés feltételezi az (anyagilag vagy pszichológiailag) alávettett, kiszolgáltatott pozíciót.¹⁴

Természetesen Astell olyan helyzeteket néz, ahol alacsonyabb társadalmi helyzetű férfiak a hízélgés eszközével élve magasabb társadalmi állapotú nőknek udvarolnak. Mindazonáltal az ilyen helyzetekben található hierarchikus viszonyoknak nem csak egy dimenziója van. Astell különösen azt emeli ki, hogy a férfi manipulatív hízélgésének egyik lehetséges következménye egy eszköziesült női önkép. A manipulatív hízélgés tehát lehetőséget kínál egy olyan hierarchia megalapozására, amely teljesen független a társadalmi helyzet kérdésétől. Mivel a férfiak hízélgése alapul szolgálhat azoknak a kritériumoknak a meghatározására, amelyek szerint a női önértékelés kialakul, a manipulatív hízélgés aktusa egy olyan hierarchikus rendet vonhat maga

¹¹ David SACHS: „How to Distinguish Self-Respect from Self-Esteem”. *Philosophy & Public Affairs*, X, 1981/4. 346–360, 347.

¹² Uo. 354.

¹³ Uo. 356.

¹⁴ EYLON – HEYD: i. m. 687.

után, amelyben az, aki meghatározza az önértékelés kritériumait, magasabb pozíciót foglal el, mint az, aki függ ezektől a kritériumoktól.

A következő fejezetben rámutatok néhány párhuzamra és különbségre, amelyek Astell, valamint az Eylon–Heyd szerzőpáros álláspontja között feszülnek a manipulatív hízelgéshez társítható vétkek vonatkozásában. És valóban, Astell – akárcsak Eylon és Heyd – nemcsak a hízelgőt tartja vétkesnek, de azt is, akinek hízeleg.

II.

Eylon és Heyd tisztában vannak vele, hogy a hízelgéssel kapcsolatos vétkek szükségképpen megoszlanak aközött, aki hízeleg, és akinek hízelegnek.¹⁵ Eylon és Heyd két konkrét jellemhibát is említenek az utóbbinál: a hiúságot és az ambíciót.¹⁶ Astell szintén megjegyzi, hogy a hiúság olyan vétkek, amely a nőket nyitottá teszi mások hízelgésére: „Az a nő, aki hiúsága folytán habzsolja a dicséreteket, anélkül hogy megvizsgálná, megérdemli-e azokat, vagy hogy kiktől kapja őket, a hála folytán kényszerül jót gondolni arról, aki ennyire értékeli őt [...]”.¹⁷ Magyarázata szerint a hiúság egyike azoknak a vétkeknek, amelyek fenntartják a hízelgés működését, mivel a hízelgő a másik önbecsapására használhatja:

[A] téves önszeretet, amely legtöbbször uralkodik, a férfiakon és a nőkn egyaránt, az a túlzottan jó vélemény, amelyet önmagunkról formálunk, és az, ahogy szeretnénk, hogy mások viszonyuljanak hozzánk, arra készítetnek bennünket, hogy vakon elfogadjunk mindent, ami a megbecsülés álarcát ölti magára [...].¹⁸

De az a fajta önbecsapás, amely a hiúságból fakad, talán nem elégséges a hízelgés sikerének magyarázatára. Végül is valaki, aki kivételesen jó véleménnyel van magáról, miért kellene, hogy tekintettel legyen mások véleményére is? Valójában Eylon és Heyd két további tényezőt azonosít, amelyek az embereket hajlamossá teszik a hízelgésre. Ezek közeli párhuzamokat mutatnak Astell megfigyeléseivel. Eylon és Heyd a következő módon jellemzi az első faktort:

A hízelgést fogadó személy sérülékenysége mások véleményének valódi fontosságára és jelentőségére utal; azoknak az őszinte dicséreteknél és bókoknak a fontosságára és jelentőségére, amelyeket illetékes személyektől kapunk [...].

¹⁵ Uo. 699.

¹⁶ A hiúság kapcsán lásd uo. 686, 689, 691, 693, 694; az ambíció kapcsán lásd uo. 689.

¹⁷ Patricia SPRINGBORG (szerk.): *Mary Astell: A Serious Proposal to the Ladies I–II*, London, Pickering Chatto, 1997, 12. [A továbbiakban: ASTELL (1997).] Ehhez a műhöz lásd: Alice SOWAAL: „Mary Astell’s Serious Proposal: Mind, Method, and Custom.” *Philosophy Compass*, II, 2007/2. 227–243.

¹⁸ MARY ASTELL: „Some Reflections upon Marriage”. In Patricia SPRINGBORG (szerk.): *Mary Astell: Political Writings*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, 44. A továbbiakban: ASTELL (1996).

Ezek a tények sok tekintetben enyhítik annak a személynek a vétkét, akinek hízelegnek. A vétek gyengeségből és nem gonoszságból fakad.¹⁹

Ehhez hasonlóak Astell észrevételei is, aki szerint egy nő „a legelőnytelenebb ajánlatokra is odafigyelhet, mert azokat látszólagos megbecsülés kíséri.”²⁰ Az őszinte megbecsülés fontossága, valamint a hízelgés és őszinte megbecsülés közötti hasonlóság eredményezi, hogy a hízelgésnek nehéz ellenállni: „A szeretet és megbecsülés az, amit mindnyájan természetsszerűleg értékelünk; ezek önmagukban kiváló dolgok [...]; ezért van aztán az, hogy készek vagyunk mindazt megragadni, ami valamennyire is hasonlít hozzájuk [...]”²¹

Eydon és Heyd az emberek hízelgésre való fogékonyságának második tényezőjeként az önbizalom és az önbecsülés hiányát nevezi meg, amely nézetük szerint oda vezet, hogy túl nagy hangsúlyt fektetünk mások dicséretére.²² Első ránézésre úgy tűnik, hogy ez a tényező feszültségben van a hiúsággal összefüggésbe hozott magas önértékeléssel. Míg Eylon és Heyd nem tárgyalja ezt a látszólagos feszültséget, addig Astell kínál néhány ígéretes megjegyzést azzal kapcsolatban, hogy a hiúság és az alacsony önértékelés hogyan állhat fenn egyszerre a nemi viszonyokban. „És igazán sajnálatra méltó, hogy azok, akik annyira hajlamosak túlértékelni önmagukat kisebb ügyekben, ott, ahol a leginkább számít, hogy ismerjék értékeiket, és kiálljanak azokért, teljesen érzéketlenné válnak irántuk.”²³ Így tehát az alacsony és túlzott önértékelés együttes jelenléte az önértékelés eltérő tárgyaival függ össze: „a kisebb ügyekkel”, illetve azokkal a minőségekkel, amelyek valódi személyes értéket alkotnak. Ami a valódi személyes értékeket illeti, Astell nézetei természetesen kevésbé meglepőek, mint annak a két filozófusnak, René Descartes-nak és Henry More-nak az elgondolásai, akiknek a műveit egyetértőleg említi.²⁴ More Descartes-ot követi, amikor amellettt érvel, hogy az önértékelésének ugyanaz az alapja, mint mások értékelésének: „A hódolat hitünk szerint az az érték, amely azt a szabad cselekvőt illeti, aki képes jót vagy rosszat tenni; és egy olyan vágy kap-

¹⁹ EYLON – HEYD: i. m. 691.

²⁰ ASTELL (1997): 12.

²¹ Uo. 12–13.

²² EYLON – HEYD: i. m. 692.

²³ ASTELL (1997): 10. Astell oktatásról és nevelésről vallott nézeteihez lásd: Joan K. KINNAIRD: „Mary Astell and the Conservative Contribution to English Feminism”. *Journal of British Studies*, XIX, 1979/1. 53–75; E. Derek TAYLOR: „Are You Experienced? Astell, Locke, and Education”. In William Kolbrenner – Michal Michelson (szerk.): *Mary Astell: Reason, Gender, Faith*, Aldershot and Burlington, Ashgate, 2007, 181–192.

²⁴ Astell Descartes-hoz való viszonyához lásd: Cynthia B BRYSON: „Mary Astell: Defender of the »Disembodied Mind«”. *Hypatia*, XIII/4, 1998. 40–62; Jacqueline BROAD: „Astell, Cartesian Ethics, and the Critique of Custom”. In William Kolbrenner – Michal Michelson (szerk.): *Mary Astell: Reason, Gender, Faith*, Aldershot and Burlington, Ashgate, 2007, 165–179; Astell More-hoz való viszonyához lásd: Eileen O’NEILL: „Mary Astell on the Causation of Sensation”. In William Kolbrenner – Michal Michelson (szerk.): *Mary Astell: Reason, Gender, Faith*, Aldershot and Burlington, Ashgate, 2007, 145–163.

csolódik hozzá, hogy önmagunkat alá vessük neki.”²⁵ Ezzel szemben Astell azt tartja, hogy a moralitás szubsztanciális állandói nélkül nem beszélhetünk koherensen és megalapozottan az önbecsülés fogalmáról. Állítása szerint például, „csak az a nő értékelné magát kizárólag a tényleges erényei alapján, és járna el a legnagyobb óvatossággal minden értékelés kapcsán”, aki átverekedte magát az általa kidolgozott oktatási programon.²⁶ Érvéle szerint ez azért van, mert a morális erény hozzájárul önmagunk tökéletesítéséhez. „Ha a nők gőgje abban mutatkozna meg, hogy megvetik a csúf és gonosz dolgok előidézését, egy olyan racionális természet igazi tökéletességével büszkélkedhetnének, amely kizárna minden ártalmat.”²⁷ Meggyőződése szerint tehát az a tanulási mód, amelyet a női nevelődés számára dolgozott ki, oda vezet, hogy a nők „a *szükségszerű* és *tökéletes* igazságok kutatásának szentelik életüket, egy olyan dolognak, amelynek érdekelték a megismerésében, és amely tényleges érdekükre és tökéletesedésükre irányul [...]”²⁸ A morális erénynek ez az elképzelése, nevezetesen hogy az emberi racionalitás tökéletesedéséhez járul hozzá, természetesen fontos része Astell keresztény platonizmusának, amelyet legteljesebben a *Keresztény vallás* (1705) című munkájában dolgozott ki.²⁹

Ez az az általános keret, amely meghatározza Astell elképzelését a valóban értékes személyes tulajdonságokról – azokról a tulajdonságokról, amelyeket a nők hajlamosak alulértékelni. De melyek a „kisebb ügyek”, azok a minőségek, amelyek Astell szerint a túlértékelés veszélyét hordozzák? Nézzük meg a következő szakaszt:

Tanuljunk meg büszkének lenni magunkra valami kiválóbb dologban, mint a divattal való bíbelődés, és ne egy ilyen lealacsonyító gondolat legyen táplálója saját érdemeinknek. Láthatjuk, hogy lelkünk itt csupán csak testünk kiszolgálására szegődött, és a legnagyobb jótétemény e testek számára az, ha a férfiak tekintetét magukhoz vonzzák. Túl nagyra értékeljük *e tekinteteket*, és kevésre tartjuk önmagunkat, ha érdemeink bármily részét is mások véleményében alapozzuk meg, és nem úgy gondolunk saját lényünkre, mint akik képesek nemesebb dolgokra is annál, mint néhány érdemtelen szív szánalmas meghódítása.³⁰

²⁵ Henry MORE: *An Account of Virtue*, London, Benjamin Tooke, 1701, 47; lásd még Charles ADAM – Paul TANNERY (szerk.): *Œuvres de Descartes*, Paris, Vrin, 1996, II, 327–488 [M. kiad. R. DESCARTES: *A lélek szzenvedélyei és más írások*, ford. Dékány András – Boros Gábor – Gulyás Péter, Budapest, L'Harmattan, 2012, 55. §].

²⁶ ASTELL (1997): I, 13.

²⁷ Uo. 12.

²⁸ Uo. 22.

²⁹ Mary ASTELL: *The Christian Religion, as Profess'd by a Daughter of the Church of England*, London, R. Wilkin, 1705.

³⁰ ASTELL (1997): 8. Astellnek a női szépséggel kapcsolatos árnyalt nézetei kapcsán lásd Lisa SHAPIRO: „The Outward and Inward Beauty of Early Modern Women”. *Revue philosophique de la France et de l'Étranger*, CXXXVIII, 2013/3. 327–346.

E szakasz szerint közeli kapcsolat áll fenn azoknak a tulajdonságoknak az értékelése között, amelyek a férfi figyelem felkeltésére alkalmasak, és azoknak a férfiaknak az értéke között, akik e női tulajdonságokról ítélnék. Sőt Astell kimutatja, hogy a férfi túlságosan becse olyan attitűd, amely szerepet játszik annak magyarázatában, miért működik a hízlgés:

Csak keveset tudnak az emberi természetről [...] azok, akik nem érzékenyek arra, milyen előnyökkel jár egy jól sikerült dicséret, különösen egy olyan személytől, akinek szelleme és értelme az emberek között jó hírnévnek örvend. Szelleme először dicséretekben tör ki, majd ezek a bókok – visszahatásként – beindítják szellemét [...].³¹

Ha összeolvassuk e két szakaszt, láthatjuk, hogy a hízlgés miért káros a valódi női érdekekre. Mivel a hízlgés során a hízlgő férfi értékei, továbbá azoknak a női tulajdonságoknak a felértékelődése játszik szerepet, amelyek a férfiak figyelmét magukra vonják, ez azt idézi elő, hogy a morálisan értékes személyes tulajdonságok háttérbe szorulnak. Itt tehát úgy tűnik, a hízlgés az önbecsülés hiányával kapcsolódik össze (ez a kapcsolódás Eylon és Heyd írásában nincs jelen). Sőt úgy tűnik, ez oly módon történik, hogy a morálisan értékes személyes tulajdonságok leértékelődése és a fogyatékos önbecsülés kéz a kézben járnak. Ezzel Astell kritikusan rávilágít Sachsnak arra a nézetére, hogy az alacsony önértékelés sohasem lehet akadálya az önbecsülésnek. Természetesen Sachsnak igaza van abban, hogy az alacsony önértékelés összeegyeztethető a jogaink és kívánságaink melletti kiállással. De a dolgok bonyolultabbá válnak, ha elmozdulunk az alacsony és magas önértékelés kombinációjának abba az irányába, amely az Astell által elemzett különféle tárgyak megjelenéséhez vezet. Astell kiválóan észleli, hogy a magas önértékelés megakadályozhatja az ember érdekeinek érvényesítését, ha nem kapcsolódik össze valós önismerettel – az ember tehetségének és érdekeinek felismerésével. Ahogy írja: „Ismerni saját erőinket, és nem is túlságosan fölül-, de nem is túlságosan alulértékelni önmagunkat, egyike a bölcsesség leglényegbevágóbb feltételének, és természetesen ez az, amit a leggyakrabban nem veszünk figyelembe [...]”.³² Nézete szerint az önismeret nem pusztán leíró aktus, azaz olyan tulajdonságok jelenlétének az empirikus belátása, amelyek esetlegesen valamilyen értékkel bírnak – hanem épp fordítva, normatív módon terhelt, mert éppenséggel olyan tulajdonságokhoz kapcsolódik, amelyek inherensen értékesek: „Kedves hölgyek, legyenek hát oly nemeslelkűek, hogy semmiféle, önök számára érdemtelen dolgot nem cselekszenek; hűek maradnak érdekeikhez, de nem a birodalom rovására, és nem értékelik túl bájaik jelentőségét.”³³ Amint a becsapás lehetősége beépül az önértékelés fogalmába, Sachsnak az az állítása, hogy az önértékelés nem befolyásolhatja az önbecsülést, nehezen válik

³¹ Mary ASTELL: „Some Reflections upon Marriage”. In ASTELL (1996): 70.

³² ASTELL (1997): 107.

³³ ASTELL (1997): I, II.

fenntarthatóvá. Ha az önismeret, amely részét kell, hogy képezze a reális önértékelésnek, az ember valós érdekeinek ismeretét, Astell nézete szerint az öntökéletesítésről szóló érdekek ismeretét jelenti, a téves önértékelésnek az ember valódi érdekeivel kapcsolatos tévedések adják az alapját. És az, hogy nem vagyunk tisztában érdekeinkkel, nyilvánvalóan akadályozza azt a képességünket, hogy megvédjük ezeket az érdekeket, és így azt is, hogy fenntartsuk önbecsülésünket.

De még nincs magyarázatunk arra, vajon Astell miért hiszi, hogy az indokolatlan önszeretet és téves önértékelés súlyosabb probléma a nők, mint a férfiak számára. Miért van az, hogy a nők súlyosabb akadályokba ütköznek érdekeik érvényesítésekor? Ahogy láttuk, Astell válasza a reális önértékelés elérésének nehézségeihez kapcsolódik. De az önismeret problémája nála a nemi szerepekkel áll szoros kapcsolatban, mindenekelőtt a nőket megítélő férfiak túlértékelésével hozza összefüggésbe. A női vétkek tehát semmi esetre sem olyan vétkek, amelyek mentesek a társadalmi elfogultságtól. A megtévesztett önértékelés Astell számára nem csak a női önbecsapás egy esete. Sőt épp hogy más embereknek önmagukkal és másokkal kapcsolatos téves értékítéletein keresztül nyer alakot. Megjegyzései azt jelzik, hogy az ilyen ítéletek létrejöttét speciálisan a férfiakhoz köti. Ezt sugallja az a kijelentése, amely szerint a nőket „olyan helytelen magatartással vádolják, amelyeket nincs lehetőségük elkerülni, és olyan hibákat vetnek a szemükre, amelyeket valamilyen módon rájuk kényszerítenek [...]”³⁴

A legnyilvánvalóbb módja annak, ahogyan a nőket erkölcsi hibák elkövetésére kényszerítik, legalábbis Astell diagnózisa szerint, a lányokra erőszakolt nevelési formához köthető. „A hiányosságok tehát, amelyeket kénytelenek vagyunk elviselni, ha nem is teljesen, de legalábbis nagyrészt a nevelődés hibáinak tulajdoníthatók [...]”³⁵ Ahogy Astell ironikusan megjegyzi: „Valóban lekötelezettjei vagyunk mindazoknak, akik terelgetnek és igyekeznek irányítani; azoknak, akik minden eszközt felhasználnak, amit csak tudnak, hogy félre neveljenek bennünket, és megtagadják tőlünk a fejlődés lehetőségét.”³⁶ Astell különösen azt a hamisságot ostorozza, amelyen okítást a fiatal lányoknak – a szentimentális regények tanulmányozásán keresztül – az önszeretetről adnak.³⁷ Azonban létezik egy másik, a hízelgéssel szorosabb viszonyban álló, ugyanakkor szintén a neveléshez kapcsolódó probléma is. Astell nézete szerint a másik módja annak, ahogyan a férfiak aláássák a női önértékelést, azokból az intellektuális tevékenységekből származik, amelyek a nem szempontjából igyekeznek ugyan semlegesek maradni, de valójában mégis kifejezetten a férfi nemi szerepek határozzák meg. „Nem azt látjuk-e, hogy azok a hölgyek, akiket a szellem láthatólag vonz, saját ítéleteiket alulértékelik, miközben elfogadják és igenlik a férfiak trágárságát és talmi, hangoskodó értelmetlenségét [...]?”³⁸

³⁴ Mary ASTELL: „Some Reflections upon Marriage”. In ASTELL (1996): 65.

³⁵ ASTELL (1997): I, 10.

³⁶ Uo. 9.

³⁷ Uo. 24.

³⁸ Uo. 14.

De az intellektus sajátosan férfias meghatározottsága nemcsak azért fenyegeti a nők önértékelését, mert a férfiak szellemének érdemtelen elismeréséhez vezet, hanem azért is, mert közvetlenül gátolhatja őket a nevelődésben:

Ha e férfiaknak tolerálható véleményük is van a női értelemről, és nem hiúságuk, hanem valamilyen jobb elv hajlamosítja őket erre, továbbá nemeslelkűbbnek tűnnek is, mint nemük többi tagja, akkor majd leereszkedően parancsolgatni fognak, vagy kiváltságos könyvekkel és tanultságukkal rongálnak. Ez valóban azt jelenti, hogy a nő teljesen a férfiak választásától függ, és olyan mankókra utalják, amelyeket voltak szívesek kölcsönadni neki. És ha a nő fel lett ruházva néhány fogalommal a csacsogáshoz, elmondhatjuk, hogy szórakoztatóvá vált, a társaság középpontjává, vagyis mesterének drága ideje nem veszett kárba [...].³⁹

A férfioktató számára szerzett öröm egyik módja, ha a nő a szellemi aktivitás sajátosan férfias terepén megpróbál jól teljesíteni. A haszon, amelyhez az oktatók ilyen esetben jutnak, a pusztá szórakozás egy fajtájaként írható le, míg a női hallgató pozícióját a függőség egy fajtájaként jellemezhetjük. „A társaság első hegedűsének (középpontjának)” lenni nyilván magában foglal néhány pozitív visszacsatolást az oktatóktól, de ez persze a visszacsatolás rossz fajtája – nem az, ami a lánydiákok tényleges érdekeit domborítja ki. Ez a következtetés tisztán felbukkan a következő szakaszban:

Saját képességeink ismeretéhez barátaink, sőt még ellenségeink megnyilvánulásai is hozzásegíthetnek bennünket. Az előbbieket akkor, ha szellemük és igazságuk ugyanarra az útra vezet rá minket, mint ahova saját szellemünk lényege is igyekszik, míg az ellenséges megnyilvánulások buzgón törekednek arra, hogy letérítsenek bennünket a helyes útról. És persze a túlságos óvatosság sem elég, hogy az ellenséges hatások ne rejtsek el magukat baráti gesztusok megtévesztő látványa mögé, csak azért, hogy aztán annál nagyobb legyen a bukásunk. Ezért nem ritka látvány, hogy az ilyen irántunk tanúsított látszólagos nagy törődés olyan tanulmányok és életmódok irányába lök bennünket, amelyekről [e nagy barátok] valójában tudják, hogy nem illenek hozzánk, ami által kielégül titkos irigységük, eltérítve bennünket attól, amire szellemünk csábít, és amelyben tehát jó okuk van feltételezni, hogy kiválóak lennénk.⁴⁰

Így tehát nemcsak a lányok számára fennálló oktatás felszínessége okoz problémát, hanem a férfiak szellemi tevékenységgel kapcsolatos elképzeléseinek erőszakossága is vezethet a női önértékelés megcsappanásához. Érdekes, hogy e szakasz nemcsak annak a diagnózisát tárja fel, hogy mi válik problematikusá, amikor a férfi intellektualizmusának bizonyos igazolatlan szabványai befolyásolják a nők nevelését, de

³⁹ Mary ASTELL: „Some Reflections upon Marriage”. In ASTELL (1996): 66–67.

⁴⁰ ASTELL (1997): II, 108.

némi útmutatást azzal kapcsolatban is ad, hogy a mások értékelése iránti mérsékelt vágyunk hogyan lép működésbe. Ahogy Astell jelzi: ez nem annak a kérdése, hogy túl keveset vagy túl sokat veszünk-e tekintetbe a másoktól érkező jelekből; inkább arra kell képesnek lenni, hogy ítélni tudjunk arról, melyek érkeznek barátoktól, és melyek ellenségtől. Ez azt követeli meg, hogy képesek legyünk felbecsülni, kinek a tanácsa a bölcsesség és igazságosság kifejeződése, és kinek a tanácsa megtévesztő. És ahogy Astell rámutat, éppen a jellemhibák korrigálásának lehetőségét felkínáló igazságosság az a képesség, amely elkülöníti a baráti jelzéseket a hízelgéstől.

Bár az igaz barátok, mivel kedvezni akarnak, arra fognak törekedni, hogy örömet okozzanak, szívélyességük sohasem jut el addig a pontig, hogy kártékonynak bizonyuljon; hibádat, még ha szerethető is, mindig ostorozzák; és épp ez utóbbi az, amit a hízelgő folyton csillapít [...].⁴¹

A helytelen női önértékelést tehát nem csupán a szellemi tevékenységek kifejezett férfias mintáinak spontán csodálata váltja ki, hanem azoknak a férfioktatóknak a kommunikációja is, akik a megtévesztő, bár pozitív visszajelzésen keresztül ilyen minták követését kényszerítik rájuk. Itt olyan helyzettel találkozunk, ahol valóban könnyen felfogható, hogy a tanárok hallgatóik vonatkozásában élnek a hízelgés eszköztárával. Azért mondható ez, mert pozitív visszacsatolásuk megtévesztő, hiszen a minták, amelyeken a tanári visszacsatolások nyugszanak, ellentétben állnak a női hallgatók valódi tehetségével.

Ez sajátos esete annak a jóval általánosabb módnak, ahogy a női vétkeket a férficentrikus kommunikáción keresztül mintegy ráerőszakolják a nőkre. Astell nem habozik, hogy e tevékenységet a becsapás egy fajtájaként jellemezze: „Ha a nők a téves észlelés vagy a torzító közeg miatt rosszul választanak, a veszteség az övék, de a bűn a csalót illeti meg.”⁴² Fontos, hogy a megtévesztés releváns fajtája a hízelgéssel áll kapcsolatban:

Semmi nem ártalmasabb az igazságra, mint a hízelgés [...], amely valójában ezt üzeni: Rettentő lesújtó véleményem van értelméről és erényeidről, túl gyenge vagy, hogy ezek kialakulhassanak nálad [...]. Ha másra nem, arra legalább alkalmas vagy, hogy szellememet rajtad keresztül tovább pallérozhassam, és akárhányszor jó színben tüntetnek fel a szavaim, engem illet a dicséret, hogy oly jól tudok beszélni egy ily sivár témáról is. Mi, akik a bálványokat teremtjük, mi vagyunk a legnagyobb istenségek.⁴³

⁴¹ Mary ASTELL: „Some Reflections upon Marriage”. In ASTELL (1996): 71.

⁴² ASTELL (1997): I, 12. Ez az idézet rímel Listernek arra a javaslatára, hogy Astell írásait érdemes úgy olvasni, mint a kora modernség nőgyűlöletére adott választ; lásd Andrew LISTER: „Marriage and Misogyny: The Place of Mary Astell in the History of Political Thought”. *History of Political Thought*, XXV, 2004/I. 44–72.

⁴³ Mary ASTELL: „Some Reflections upon Marriage”. In ASTELL (1996): 44–45.

Itt a hízelgésnek egy olyan formájával találkozunk, amely alázatoskodóként jelenik meg, de valójában manipulatív. Sőt különös módon manipulatív, mivel nemcsak egy önző cél megvalósítását foglalja magában, amikor bármit dicsér, amit a választott hölgy dicséretre méltónak gondol, hanem még meg is határozza azokat a tulajdonságokat, amelyek dicséretesnek számítanak. Azok a jellemzők, amelyeket az egyszerű manipulatív és behízelgő férfi dicsér, nem azonosak azokkal a tulajdonságokkal, amelyeket a megalapozott önismerettel rendelkező nők értékelnének. Sőt azokat a női szerepeket készítik elő, amelyeket a férfiak alakítanak ki, és a férfi hízelgés ismételt aktusain keresztül nyerne megerősítést a nőben. Ezért írja le Astell a hízelgésnek ezt a fajtáját a baconi idolum nemi változataként (és egyetlen olvasójának sem lehetett kétsége afelől, hogy az idolumok olyasmik, amiktől amilyen gyorsan csak lehet, meg kell szabadulni). A hízelgő nemcsak kihasználja a nők hibás önképét, hanem magának a hízelgésnek az aktusa ahhoz is hozzájárul, hogy meghatározza az ilyen önképekben működő kritériumokat. A hízelgés e stratégiájának lényege, hogy alázatoskodónak állítja be magát, de valójában a férfi nővel szembeni hierarchikus pozícióját fejezi ki, mivel ő az, akinek hatalma van a női önkép kritériumainak meghatározására. A nő tehát nemcsak a hízelgő szándékainak tekintetében válik becsapás áldozatává, hanem saját önértékelésének alapvetésében is. Ily módon a női önértékelés manipulálódott alakzata – magán a hízelgésen keresztül – létrehozta a férfi dominancia egy formáját.

III.

Mostanra világossá válhatott, hogy a tanulmány kezdetén miért állítottuk azt, hogy Astell hízelgéssel kapcsolatos elszórt megjegyzései bizonyos tekintetben túllépnek Eylon és Heyd hasonló témájú – sokkal jobban kidolgozott – elemzésén. Astell megjegyzései egyrészt valóban kiegészítik Eylon és Heyd nézeteit, másrészt korrigálják a két szerző álláspontját. Astell nézete szerint a hízelgés mechanizmusai egy nagyon sajátos értelemben a félrevezetett önszereteten és a hibás önértékelésen nyugszanak, miközben az önszeretet és az önértékelés olyan tulajdonságokon alapulnak, amelyek szemben állnak a nők valós érdekeivel. Ily módon Astell fontos belátással egészíti ki azt, hogy az önbecsülés hiánya hogyan függ a téves önértékeléstől (ezáltal módosítja Sachs kijelentését, amely a kettő függetlenségét állítja). Sőt azzal a további fontos belátással is kiegészíti, hogy az önbecsülés hiánya nemcsak a szolgálai és manipulatív hízelgőre jellemző, hanem a hízelgésre nyitott nőre is. Ez lényegileg tesz hozzá Eylonnak és Heydnek azokhoz a belátásaihoz, amelyek az önbecsülés hiányának szerepét összekapcsolják a hízelgéssel.

Astellnek az a meglátása, hogy a hízelgő férfi miképpen játszik közre a téves női önértékelés kialakulásában, szintén korrekciónak tekinthető Eylonnak és Heydnek ahhoz a nézetéhez képest, amely a hízelgés lefolyását helyzetek hierarchikus struktúrájába helyezi. Emlékezzünk rá, hogy Eylon és Heyd szerint a magasabb hi-

erarchikus pozíció normális esetben kizárja a manipulatív hízelgés lehetőségét.⁴⁴ Állításukat az teszi kézenfekvővé, hogy amikor a manipulatív hízelgést elemzik, a hízelgésre nyitott nő önképét adottnak veszik. Ahogy írják, a hízelgőnek

érzékenynek kell lennie a megcélzott személy önképére és tiszteletére [...]. A hízelgő vétke a hízelgésre nyitott nő fogékonyságán alapul, azt veszi célba [...]. [A] sikeres hízelgés sajátos ismeretet igényel – a hízelgés címzettjének ismeretét, hiúságát és ambícióját, valamint azt a képességet, hogy a bók és dicséret hihetőnek, meggyőzőnek, őszintének és jól megalapozottnak tűnjön.⁴⁵

Azonban ha a nemek közti viszonyok terén nézzük, csöppet sem világos, hogy a női önképet úgy kellene kezelni, mint amely a hízelgés gyakorlataitól függetlenül is adott lenne. Astell megjegyzései közül kettő is jelzi, miért.

Az első az oktatási-nevelési mintákban található visszacsatolási mechanizmusokkal kapcsolatos megfigyelése, amely szerint e mechanizmusok elsősorban az intellektusnak azokat a formáit termelik újra, amelyek a férfiak preferenciáit tükrözik. Itt könnyen elképzelhetjük, hogy léteznek olyan férfi tanárok, akik manipulatív módon hízelegnek, amikor az intellektuális tevékenység során elért olyan teljesítményért dicsérik a lányhallgatókat, amelyekről a tanárok tudják, hogy nem esnek egybe a női érdekekkel és tehetséggel. Az igazság mértékétől való eltérés itt nem annyira a hallgatók teljesítményének hamis vagy túlzó értékelésében áll. Egy adott állásfoglalás teljességgel igaz is lehet azzal kapcsolatban, hogy a hallgató hogyan uralja a sajátosan férfias intellektus mintáit. Az igazság mértékétől való eltérés inkább abban a hamis következtetésben áll, hogy a specifikusan férfi intellektus működtetése a női hallgatók érdekeit szolgálja. Az ilyen visszacsatoló mechanizmusok ennyiben megtévesztőek.

A második megfigyelés – amely arra utal, hogy a női önképet miért nem szabad úgy kezelni, mint ami független a férfi hízelgés gyakorlataitól – Astellnek azokban az általános megjegyzéseiben található, amelyek a férfiúi hízelgésnek a női önértékelés megalapozásában betöltött szerepéről szólnak. A hízelgés ismétlődő aktuásainak megvan az a szerepük, hogy kialakítsák annak az önképét, akit a sikeres hízelgőnek meg kell majd szólítania. Astellnek mind az oktatási keretek között fennálló mechanizmusokkal kapcsolatos nézete, mind azok az általános megjegyzései, amelyek a hízelgés meghatározó szerepéről szólnak a női önértékelés kialakulásában, azt jelzik, hogy a manipulatív hízelgés igenis működhet a hierarchikus felsőbbtség pozíciójából. Ez szolgálhat Eylon és Heyd általánosításainak korrigálásaként. Sőt, miközben Astellnél egyértelmű, hogy elemzése a nemi viszonyokban meglévő manipulatív hízelgés struktúrájára szorítkozik, eközben mégis olyan pontra lel, ahonnan éppen az általánosítás válik lehetségessé. Ha igaz az, hogy egy férfi tanár meghatározhatja a diáklányok önértékelésének viszonyítási pontjait, és így meg-

⁴⁴ EYLON – HEYD: i. m. 687.

⁴⁵ Uo. 689.

tévesztheti őket valódi érdekeikkel kapcsolatban, akkor miért ne fogalmazzuk ezt meg általánosabban: a tanárok általánosságban is meghatározzák a hallgatóik önértékelési mintáit, és ebből kifolyólag megtéveszthetik őket valós érdekeikkel kapcsolatban – általánosságban is. Ha a férfi hízelgő azzal, hogy az önértékelés megtévesztő mintáit általában határozza meg, képes megalapozni egy magasabb hierarchikus pozíciót, az emberek miért ne használhatnák arra a hízelgést, hogy a magasabb hierarchikus pozíciót jóval általánosabb szinten alapozzák meg azzal, hogy az önértékelés mintáit határozzák meg. Így például miért ne hízelegetne egy főnök akár bókók formájában a beosztottjának, amikor olyan munkát kínál fel neki, amelyről tudja, hogy beosztottja bele fog roppanni. Ha ezek tényleges lehetőségek, Astellnek a hízelgés szerepéről és a nemi viszonyokban betöltött funkciójáról szóló elemzései adhatnak bizonyos útmutatásokat a manipulatív hízelgés egy olyan aspektusáról, amelyet Eylon és Heyd figyelmen kívül hagytak.

Farkas Henrik fordítása

Rezümé

Mary Astell a hízelgésről és önértékelésről

Tanulmányomban Mary Astell hízelgésről alkotott fogalmára koncentrálok az 1694–1700 között keletkezett esszéiben e témáról szóló elszórt megjegyzései alapján. Rámutatok, hogy Astell észrevételei a hízelgés, önbecsülés és önértékelés közötti összefüggések feltárásának köszönhetően két szempontból is meghaladják Yuval Eylon és David Heyd újabban született elemzését a hízelgésről. Először is: Astell felismeri, hogy a férfi manipulatív hízelgése során eszközként használt női önkép magának a befolyásolásnak az eredménye. Másodsor: Astell a manipulatív hízelgés témáját bevonja a nemek közötti viszonyok elemzésébe. A szerzőt követve rávilágítok, hogy a hízelgő nem csupán eszközként használja a nők hibás önképét, hanem részint magának a hízelgésnek az aktusa határozza meg a társadalmi nemek közötti hierarchikus viszonyokat stabilizáló női önkép kritériumait.

Kulcsszavak

hízelgés, önértékelés, önbecsülés, önszeretet, női önkép

Abstract

Mary Astell on Flattery and Self-Respect

The contemporary relevance of Mary Astell's remarks on flattery is attested. While in their recent analysis of flattery Yuval Eylon and David Heyd have claimed that flattery essentially is directed from a person of lower hierarchical standing to a person of higher hierarchical

standing, Astell's analysis of flattery in gender relations indicates an interesting sense in which the reverse can be true: As she makes clear, the deception involved in male flattery is not always a misrepresentation of the personal qualities of the female flatteree; it may also be an accurate representation of personal qualities that the male flatterer values although they are detrimental for the female flatteree. Such 'definitional' flattery plays a crucial role in Astell's analysis of how female gender roles can be understood as the outcome of male manipulation.

Keywords:

flattery, deception, manipulation, gender roles, hierarchy, esteem, self-esteem